

OSZTRÁK TANÜGYI REFORMOK ÉS A PEDAGÓGIA EGYETEMI TUDOMÁNNYÁ VÁLÁSÁNAK KEZDETEI

Németh András

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pedagógiai és Pszichológiai Kar

A felvilágosodás korának a nevelés irányában tanúsított felfokozott érdeklődése jelentős mértékben hozzájárult a nevelésről vallott elméletek önálló tudománnyá válásának megalapozásához is. Ebben a korban veszi kezdetét az a folyamat, amelynek eredményeként a XX. század végére minden európai országban és az Egyesült Államokban is kialakult a neveléssel kapcsolatos tudástartalmaknak napjainkban összefoglalóan neveléstudományként definiált speciális formája.

A neveléstudománynak a magyar pedagógiában hosszú ideig domináns, máig jól nyomon követhető – filozófiai alapokon nyugvó, önálló rendszerként értelmezett – formája nem az egész újkori európai tudományfejlődésre jellemző univerzális jelenség. Miként azt némi iróniával *Jürgen Schriewer* a német és francia tudományfejlődés eltérő vonásait elemző tanulmányában már 1983-ban megállapítja, ez egy sajátos „német szindróma” (*Schriewer*, 1983. 359–361. o.). Az európai neveléstudomány fejlődésének történeti gyökereit vizsgálva megállapítható, hogy a kontinentális tudományfejlődésen belül már a XVIII. század végétől kezdődően érzékelhető az – a német és osztrák felvilágosult abszolutizmusban gyökeredző – a XX. század közepéig tartó „külön utas” fejlődés.

A régióban érvényesülő német dominancia folytán ez a diszciplína fejlődésének többi modelljétől lényegesen eltérő tudományfejlődési modell akár sajátos közép-európai neveléstudományként is értelmezhető. Ez a hipotetikus felvetés a témával foglalkozó, 2000 őszén Budapesten és Keszthelyen tartott „Neveléstudomány Közép-Európában” című tudományos tanácskozáson fogalmazódik meg a legmarkánsabban. A szimpózium nyitó előadásában *Heinz-Elmar Tenorth* az alábbiakban fogalmazza meg erre vonatkozó tézisé: „A neveléstudománynak az a formája, amelyről itt most beszélünk, annak a XIX. századi művelődéspolitikának, iskolai törvényalkotási folyamatnak a szülötte, illetve a szakmai professzióknak azzal a sajátos típusával áll szoros kapcsolatban, amelynek legjellegzetesebb példái Oroszország, Poroszország és a k.u.k. Monarchia erőteljesen államközpontú, monarchisztikus rendszereiben jöttek létre. A fenti folyamatok összhangban álltak a közép-európai régió egészének fejlődésével, amely társadalmi és politikai formában, illetve hatásaiban döntő mértékben eltért az európai művelődés, illetve államfejlődés angol liberális modelljétől, sőt – elmélettörténeti szempontból nézve – különbözött a pozitivistá embertudományok fejlődésének francia modelljétől is.” (*Tenorth*, 2001. 24. o.).

Ebben a történeti-összefüggésrendszerben szemlélve „Közép-Európa” tehát nem csupán egy adott régióra utaló történeti-földrajzi fogalom, hanem egyben sajátos történeti-társadalmi minta alapján működő politikai hatalmi erőter is egyben. Ennek jellegzetes vonásai megnyilvánulnak a régió közigazgatásának sajátos adminisztratív rendjében, a művelődés folyamatok szakmai irányításának mindazon jellegzetes jegyeiben, amelyek viszonylag hosszú időn át, egészen a XX. századig fennálló a porosz, osztrák, magyar, illetve az orosz monarchiaknak köszönhető létüket. A fejlődési folyamat differenciált megközelítése teszi lehetővé a régió határainak megrajzolását, az azokon belül megfigyelhető specifikus fejlődési variációknak, illetve azoknak a tudományfejlődésre gyakorolt hatásainak elemzését is (*Tenorth*, 2001. 30. o.).

A magyar fejlődés szempontjából domináns német recepció természetesen nem csupán a pedagógia tudományfejlődése kapcsán követhető nyomon. *Hanák Tibor* a magyar filozófiai gondolkodás fejlődését elemző munkájában magyar eszmetörténet egészére jellemző általános tendenciaként utal arra, hogy a magyar tudományosság csak századunk első évtizedében, a szociológiai szemléletmód megerősödésével bújt ki „a német befolyás alól, képviselői inkább a Németország mögötti Európával, így elsősorban Anglia, Olaszország, Franciaország, s mellettük Svájc és az Egyesült Államok tudományos eredményeivel is megismerkedtek” (*Hanák*, 1993. 36. o.).

A német kultúrának e távoli történelmi hagyományokban gyökeredző, a közép-európai történeti zóna egészére – és ezen belül Magyarországra gyakorolt számos okra visszavezethető hatása (pl. Habsburg Monarchia és a német-római birodalom szoros kapcsolata, a magyar diákok német egyetemeken folyó tanulmányai, az ez irányból érkező irodalmi olvasmányok, a sajtó hatása stb.) a felvilágosodás időszakától még erőteljesebben érvényesül. Az ennek nyomán megjelenő mintaadó jelleg elsősorban abban rejlik, hogy a német államokban az eltérő fejlődés korábbi fázisában kidolgozott modernizációs megoldásokat (gazdaságpolitika, iparpártolás, műszaki szervezet, iskolázás, közegészségügy) a hasonló fejlődési tendenciák folytán a közép-európai régió államai jól tudták alkalmazni saját szintén némi fáziseltolódással jelentkező modernizációs törekvéseikhez. Ez a folyamat például jól érzékelhető, az osztrák felvilágosult abszolutizmus által 1770-es évektől elindított iskolaügyi reformfolyamatok kapcsán is. Ettől az időtől válik folyamatossá az a német államok irányából – elsősorban Poroszországból – kiinduló recepció, amely a Habsburg Monarchia és azon belül Magyarország közoktatásának és tudományrendszerének modernizációját egészen a múlt század végéig döntő mértékben meghatározza.

Tanulmányunk ennek a német orientációjú, közép-európai pedagógiának az osztrák, majd ennek nyomán a magyar egyetemeken is megjelenő sajátos formájának létrejöttét és korai intézményesülését vizsgálja – a XVIII. század utolsó harmadától a XIX. század elejéig tartó – első fejlődési szakaszában.

A felvilágosult abszolutizmus reformtörekvései

A XVIII. század második felében az európai országok egy részében – Portugáliától Spanyolországtól kezdve Itálián, Közép- illetve Kelet-Európán át a Skandináv félsziget monarchiáival bezárólag – jóllehet eltérő időpontban és feltételekkel kialakul az abszolutizmusnak egy új, „felvilágosult” formája. Ezek az államok a feudális rendszer hagyományos hatalmi viszonyait megőrizve, azt korszerűbbé, hatékonyabbá téve igyekeztek felzárkózni az Anglia és Franciaország által reprezentált fejlődési szintre. A felvilágosult abszolutizmus – a felvilágosodás különböző elemeit felhasználó – modernizációs programjai kiterjedtek a pénzügyek, közigazgatás, hadsereg, gazdasági élet, a hivatalnoki kar, műszaki, egészségügyi szakemberek képzésére, az állam működésének hatékonyabb új formáinak kialakítására (Kosáry, 1987. 127–128. o.).

A reformok folytán erre az útra lépő monarchiák jelentős eredményeket értek el. Jellegzetes példa, egyben modell, a már fiatal korában francia filozófusok munkáit olvasó, zenekedvelő porosz uralkodó, II. Frigyes (1740–1786) modernizációs programja, aki trónra lépését követően tovább gyarapította Rajnától Lengyelorszáig terjedő katonai államát. A sikeres hódító politika mellett (például Szilézia megszerzése Ausztriától) jelentős államszervezési reformokat is kezdeményez. A felvilágosult uralkodó „az állam első szolgájaként” a felvilágosodás szellemében, de abszolutisztikus kormányzati módszereket alkalmazva teremt meg a porosz állam államapparátusát és jogrendjét. Korszerűsíti a mezőgazdasági termelést, belső népesség áttelepítéseket folytat, fejleszti az ország út és csatornahálózatát, és manufaktúrák iparát, megteremt a porosz oktatási rendszert és annak állami irányítását. Megszervezi az állami hivatalnokrendszert, és az annak előfeltételét jelentő vizsgarendszert. Széleskörű jogi reformot kezdeményez; megszünteti a kínvallatást, bevezeti a törvény előtti egyenlőséget és a hatalmi ágak elkülönítését (közigazgatás és bíraskodás különválasztása, független bíróságok kialakítása). Az evangélikus egyház vezető pozíciójának megőrzése mellett megvalósul a vallási türelem. Az uralkodó továbbra is biztosítja a nemesség gazdasági és politikai hatalmát, de ennek fejében feltétlen szigorú engedelmséget követel. A felvilágosult abszolutizmus államelméletének átértelmezett szerződéselmélete azt vallja, hogy a nép a védelem és a gondoskodás fejében a hatalmat véglegesen a fejedelemre ruházza át, aki ennek szellemében uralkodik („Semmit a néppel, de mindent a népért”) (Kosáry, 1990. 153–154. o.).

A felvilágosult abszolutizmus jellegzetes kelet-európai képviselője a 17 éves korában trónra lépő I. Péter (1689–1725) despotikus energiával lát hozzá az orosz birodalom „európaivá” tételéhez. Szintén jelentős lépéseket tett az ország kereskedelmének, iparának, hadseregének és közigazgatásának, iskolarendszerének és tudományos életének fejlesztésére. A két közép-európai (porosz és orosz) hatalom uralkodói a nyugat-európai abszolutizmus államigazgatási és hatalomgyakorlási technikáit alkalmazzák olyan társadalmi környezetben, amelyben nincs meg sem az új funkciók gyakorlásához szükséges hozzáértés, sem pedig a szokásjogoknak az a széles hálózata, amely bizonyos mértékben korlátozza a kizárólagos uralkodói hatalmat. Ez egyben megerősíti – bár nem azonos mértékben – a két állam hatalmi-politikai rendszerének később is érvényesülő erőteljesen autoriter, tekintélyuralmi jellegét (Kosáry, 1990. 24–26. o.).

A német „nevelőállam” kialakulása

A német kisállamok többségében már a XVII. században bevezetik a tankötelezettséget és rendszeres állami (királyi) támogatást nyújtanak az iskolafenntartóknak (Weimar, 1619; Gotha 1642; Württemberg 1649). Később már előírják az iskolaállítási kötelezettséget is (pl. Poroszországban *I. Frigyes* 1717-ben). Uralkodók a nagyszabású reformok fontos részének, és egyben az állam elkerülhetetlen morális küldetésének tekintik az iskoláztatást. A XVIII. század végére megjelenik az állami szintű, uralkodói rendeletekkel előírt – társadalmi helyzetétől függetlenül, minden gyermekre kiterjedő – iskolakötelezettség (Poroszország General-Land-Schul-Reglement 1763, Szászország 1763, Bajorország 1774, Ausztria 1789). A korabeli tanügyi rendeletekben a falusi tanítók végzettségére, az egyházak iskolafelügyeleti jogára vonatkozó előírások fogalmazódnak meg, amelyek az iskola valamint a település lakóinak lelki és szociális gondoskodás felügyeletét a lelkészek hatáskörébe utalják. Az állami beavatkozás következő szintjén az állami (uralkodói) felügyeleti jog deklarálására kerül sor, majd a század második felében fokozatosan kialakulnak a közép-európai államok tanfelügyeleti, illetve tanügy igazgatási rendszerei. 1787-ben a porosz államminiszter *Zedlitz* létrehozza az ország iskoláit felügyelő Oberschulkollegiumot. Ezt a rendszert *Mária Terézia* és a bajor uralkodó *Karl Theodor* is átvette (v.ö.: *Harney* és *Krüger*, 1997. 33–34. o.). A folyamat a XIX. század második felében, az oktatás egészét szabályzó oktatási törvények kiadásával, és ezzel párhuzamosan az első központi tantervek és az állami felügyeleti apparátus kialakulásával zárul. (Ennek folyamatát részletesen elemzi *Halász*, 2001. 55–56. o.).

A reformok hatására elkezdődik a tanítóképzés intézményes kereteinek kialakulása is. Az első tanítóképzőt *Francke* hozza létre Hallében, tanítványa *Johann Julius Hecker* 1748-ban Berlinben megalapítja az első „Landschullehrer- und Küsterseminar”-t. Később *Ignaz von Felbiger* kezdeményezésére a katolikus Sziléziában szintén megindult a tanítóképzés.

A felvilágosodás népművelési törekvései a minden gyermekre kiterjedő iskolázás segítségével az írástudatlanság felszámolására törekednek. Ezt a szegényebb néprétegek gyermekei számára létrehozott gyári, kézműves iskolákkal valamint a szegény gyermekek számára létrehozott intézetekkel kívánták elérni. Ezen törekvések részeként jönnek létre *Pestalozzi* intézetei a svájci Aargauban és Neuuhofban, illetve *Rochow* falusi iskolája a brandenburgi Reckahnban. A felvilágosodás egyenlőségi elvei nyomán kibontakozó – a mindenkire kiterjedő, a szegény és gazdagabb gyermekek együttes iskoláztatására törekvő – iskolareformjainak célkitűzései azonban Európa országaiban teljes mértékben csak a XIX. század végére valósulnak meg.

A német városi középosztály gyermekeinek új szellemiségben való nevelését szolgálják a filantrópizmus gyakorlatias szemléletű, a természettudományos ismeretköröket középpontba állító reformiskolái: *Basedow* Dessauban, *Martin Planta* és *Ulysses von Salis* Graubündenben létrehozott intézetei. A nevelési reform kiterjedt a gazdag polgárok és nemesek gyermekeinek korabeli magánoktatási gyakorlatára, valamint a nőnevelésre és a kisgyermeknevelésre is.

Az osztrák felvilágosult abszolútizmus tanügyi reformjai

A fenti törekvésekhez kapcsolódik *Mária Terézia* uralkodásának második szakaszában kibontakozó, a Habsburg Monarchia – és ennek részeként Magyarországra is kiterjedő – állam-, illetve tanügyi reform. Ennek alapelveit az uralkodónő tanácsadója, *Joseph Sonnenfels* fogalmazza meg először, az államnak az iskoláztatásban betöltött szerepét hangsúlyozó *Grundsätze der Polizei und Finanzwirtschaft* (1765) című államgazdaságtani munkájában. Miként megfogalmazza, jóllehet gyermekek nevelése és iskoláztatása a szülők természetes kötelessége, azonban miután a művelt állampolgárok nevelése állami érdek is egyben, a nevelésügy fontos állami feladatnak is tekintendő (*Fináczy*, 1899. 275. o.).

„Az állam sorsa attól függ, hogy vannak-e erényes polgárai; ilyeneket a nevelés a világ bármelyik táján képes formálni, sőt a nemzet java része ilyenné válhat, ha a nevelés, az állampolgárok különböző osztályaihoz alkalmazkodva, megadja az ifjúság számára a józan és világos fogalmakat kötelességeikről” (idézi *Mészáros*, 1981. 634. o.) – írja *Wenzel Kaunitz* kancellár 1766-ban megjelenő tanügyi reformtervezetében. Az „osztrák nemzeti nevelés,” ideológiája erényes, tevékeny, Ausztriához és uralkodójához szeretettel kötődő állampolgárok nevelésének programját fogalmazza meg. Ennek legfőbb eszköze az állami, nyilvános nevelés. A cél, hogy az állampolgárokba „beleplántálja uralkodójuk, mindannyiunk közös atyja, és a szülőföld, mindannyiunk táplálója iránti szeretetet, valamint az uralkodói parancsoknak való feltétlen alávetettség tudatát, valamint a hitet és az engedelmességet” (idézi *Engelbrecht*, 1984. 486. o.).

Az osztrák uralkodó a felvilágosult abszolútizmus programja nyomán alattvalóinak hasznos állampolgárrá nevelésére törekedve az egész birodalomra kiterjedő egyöntetű, állami oktatási rendszert igyekezett kialakítani. Egyrészt, hogy a kellő számú jól képzett hivatalnok, mérnök, orvos és más értelmiségi szakember kerüljön a megújuló államszervezet szolgálatába. Másrészt, hogy az alsóbb társadalmi rétegek műveltségi színvonalának emelkedése révén mind több jól képzett munkáshoz juthasson a fejlődő ipar és kereskedelem és az egyre korszerűbb mezőgazdasági módszereket alkalmazó mezőgazdaság.

Az iskoláztatás hagyományos egyházi monopóliumának felszámolása, az állami tanügyigazgatás kialakítása szintén hosszabb folyamat eredménye. Ennek első lépését *Gerhard van Swieten* a jezsuiták visszaszorítását célzó bécsi egyetemi reformja (1749–1753), majd ezt követően a monarchia egyetemi rendszerének korszerűsítése jelentette. A katolikus egyház ellenállása miatt nem valósul *Anton Perglen* 1770–1772 között kidolgozott radikális reformtervezete, amely az iskolákat – a szerzetesrendek oktatási kiváltságait megszüntetve – világi, központi állami szerv által irányított, egységes, állami oktatási rendszerbe kívánta betagolni. Az újjászervezés mérsékelt reformprogramját megfogalmazó *Anton Karl Martini* minden alattvalóra kiterjedő, társadalmi helyzetével és élethivatásával összhangban álló nevelés szükségességét hangsúlyozta, amely biztosítja a növendékek jó kereszténnyé és engedelmes alattvalóvá válását. A Habsburg állam jólétét megalapozó egységes oktatásügy „úgy legyen megalkotva, mint egy óramű: ha kerekeinek csak egyetlen jó rugóját, ha csak egyetlen csapat vagy szöveget megmástitunk, az egész gépezet hasznavehetetlenné válik.” (idézi *Mészáros*, 1981. 650. o.).

A Poroszországhoz tartozó Szilézia katolikus népiskoláinak korábbi sikeres átszervezését megvalósító *Ignaz Felbiger* (1724–1788) (munkásságáról lásd részletesebben *Lajos*, 1917) 1774 tavaszán – *Mária Terézia* felkérésére kidolgozza a népiskola átalakításának programját (Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen). A szabályzat részletesen tárgyalja az egyes iskolatípusok tananyagát, az alkalmazandó módszereket, a tankönyveket, vizsgákat, a tanévet és a tanítási szüneteket, részletesen szól a tanulók iskolába járásának ellenőrzéséről, a tanítók jogairól és kötelességeiről, az iskola felsőbb felügyeletéről, az iskolaépületről és -felszerelésről. Elkészítette a módszer bevezetését megkönnyítő tanítói módszertankönyvét (Methodenbuch für Lehrer der deutschen Schulen. Bécs, 1776). A következő években megszervezte mintegy harminc tankönyv kiadását is.

Felbiger intézkedései jelentős mértékben befolyásolják a tanítóképzés további intézményesülését, pedagógiai tartalmainak alakulását. A rendelet alapozza meg a világi népiskolai tanító olyan egyháztól független, egységes képzésen alapuló szakmai professzióját, melynek középpontjában a pedagógia, és az oktatásmódszertan áll. Szabályozza a tanítók képzését, képesítését, alkalmazásuk feltételeit és munkájuk felügyeletét. A tanítóképzésre szolgáló normaiskola elvégzését előírja minden tanítójelölt, a tehetősebb családok házitánítói számára is. Az első normaiskola 1771-ben Bécsben nyílt meg, majd 1775-ben Pozsonyban (v.ö.: *Kosáry*, 1980. 455–456. o.) A tanítójelöltek, a normaiskola negyedik osztályának diákjaiként, egyrészt elsajátították a tanítás elméletét, másrészt megismerhették a normarendszer gyakorlati megvalósulását. Az 1805-ben kiadott, egészen 1848-ig érvényben maradó rendelet (Politische Verfassung der deutschen Schulen), előírja, hogy a felsőbb népiskola (Hauptschule) tanítója hat hónapos, az elemi iskola tanítója (Trivialschule) pedig 3 hónapos tanfolyamon vegyen részt. (Normaiskolák működéséről lásd részletesen *Mészáros*, 1984. 75–78. o.)

Az örökös tartományok tanügyi reformjával párhuzamosan 1774 januárjában vette kezdetét *Ürményi József* vezetésével a magyar királyság területén is elkezdődött iskolaügy¹ reform dokumentumainak kidolgozása: 1776-ban intézkedési terv születik az állami tanügyigazgatás területi egységeinek megszervezéséről, majd 1777-ben megszületik Magyarország első állami tanügyi rendelete, a „Ratio Educationis” (*Kosáry*, 1990. 140. o.).

A neveléstan egyetemi tantárggyá válása az osztrák egyetemeken

A neveléstudomány fejlődését vizsgáló tudománytörténeti kutatások (pl. *Schriewer*, *Keimer* és *Charle*, 1993; *Brezinka*, 2000) arra utalnak, hogy a közép-európai régióban domináns szerepet játszó német neveléstudomány kialakulása az első rendszerezett pedagógiai munkák megjelenésével a felvilágosodás századának utolsó évtizedeiben vette kezdetét. A tudományfejlődés ezen kezdeti szakaszában a nevelés jelenségeinek vizsgálata még a többi tudomány, elsősorban a teológia és a filozófia szemléletmódját követte, tartalmi elsősorban a korabeli gyakorló pedagógusok szakmai tudásához kapcsolódtak.

¹ Az iskolareform csak az Erdély nélküli Magyarországra terjedt ki, és – formálisan Horvátország – Dalmáciával együtt – is szerepelt a reformban; de a rendelkezések-utasítások ott csupán áttételesen érvényesültek.

A pedagógia ebben az időben kezdődő emancipációja, egyetemi tudomány rangjára emelkedése összefügg azokkal a *Napóleon* és *Humboldt* nevéhez kapcsolódó reformokkal, amelyek megteremtik a modern európai egyetem főbb típusait. Az európai egyetemek korabeli, még a középkori egyetemektől örökölt rendi jellegű, korporatív és felekezeti keretei már nem feleltek meg az ebben az időben egyre erőteljesebben érvényesülő világi szemlélet, a polgári társadalomfejlődés elvárásainak (Tóth, 2001. 98. o.).

Az osztrák egyetemek állami intézménnyé válása szintén az 1750-es években *Gerhard van Swieten* bécsi egyetemi reformjával vette kezdetét. Az átszervezés 1772-ben elkezdődő második szakaszában a bécsi reform irányítói, *Martini* és *Heß* a göttingeni egyetemi modell szellemében kezdik el az egyetem tartalmi átalakítását.

A korabeli göttingeni egyetem, mint az európai kutatóegyetem sajátos modellje, később *Humboldt* egyetemi reformja számára is mintául szolgál. A XVIII. század elején, a göttingeni egyetem alapításakor az egyetemi oktatás és a tudományos kutatás egymástól elkülönülő keretek között zajlott. Az egyetemi oktatás célja egyházi és részben állami hivatalnokok képzése. Az egyetemi professzoroktól megkövetelték, hogy jól értsenek az általuk oktatott tárgyakhoz (teológiához, joghoz, matematikához, klasszikus nyelvekhez), de nem kívánták meg tőlük az önálló tudományos eredményeket. A magasabb tudományok igényes művelői leginkább az uralkodók udvari tudósainak köréből kerültek ki. A tudományos érintkezés alapvető formája ebben az időben a személyes látogatás és a levelezés volt. A felvilágosodás szellemiségében szerveződő új típusú tudós társaságok, akadémiák és az egyetemek között mély szakadékok húzódtak. A hagyományos egyetem oktatói és a korszerű tudást képviselő akadémikusok között alig volt párbeszéd.

A század elejétől egyre inkább előtérbe került a felnövekvő generációk intézményes keretek között folyó oktatásának és nevelésének programja, az új tudás átadása egyre inkább megkívánta az új típusú egyetem kialakítását. Az 1700-as évek elején, a német tanítási nyelv megjelenése után az első lépések ebbe az irányba a lipcsei Szász Királyi Egyetemen történtek meg. A második jelentős szellemi központ a piétizmus, majd a német felvilágosodás szellemi központjává formálódó hallei egyetem. Részben ezek mintájára alapítja 1735-ben a hannoveri fejedelem a göttingeni egyetemet. Az új egyetem a választófejedelemség sajátos helyzetéből adódóan (1692–1833 között fennálló brit perszonálunió folytán) a kontinensen jelenlévő angol érdekek és hatások egyik fontos közvetítője. Az alapítók nagy gondot fordítottak arra, hogy az intézmény egyaránt vonzó legyen a német és nemzetközi elit számára. A kiterjedt ösztöndíjrendszer folytán egyre több alacsonyabb származású tehetséges fiatal is tanulhatott az intézményben. Az ott tanuló diákok körében tudatosan népszerűsítették az angol ipari-, és technológiai újonságokat. Az intézmény emellett a gyakorlati és elméleti tudás, a filozófiai megalapozottságú történet-filológiai és a matematikai-természettudományos oktatás összekapcsolására is törekedett. Tanárai nagy fokú szabadsággal és jelentős állami támogatással, diákjaikkal szoros közösségben élve intenzív oktató és kutatómunkát folytattak, amelynek eredményeiről rendszeresen be kellett számolniuk. Ezt a célt szolgálták az egyetem nagy hírnév tudományos folyóiratai (*Göttingische Gelehrte Anzeigen*, *Göttingisches Magazin der Wissenschaften und Literatur*).

Göttingenben tehát az angol szerveződési minták és német szellemi hagyományok sajátos ötvözeteként olyan új típusú tudósközösség jött létre, amely jelentős mértékben

hozzájárult az új tudástartalmakat meghonosító tudományos iskola kialakulásához. Az egyetem jelentős kölcsönkönyvtárral, folyamatosan gyarapodó könyv- és nemzetközi tudományos folyóirat-kézirat- és éremgyűjteménnyel rendelkezett. Az oktatás színvonalát széleskörű privilégiumok is biztosították (tanítási és tanulási szabadság, mentesülés a cenzúra alól, a kutatás és vélemény szabadság, magas fizetések, nyugdíj). Az új típusú tudós tanár, a tudós testület tagjaként viszonylagos autonómiával rendelkezik, fizetett állami alkalmazott, akinek fizetését, munkafeltételeit a mindenkori uralkodó biztosította. Ennek eredményeként a XVIII. század második felére a göttingeni egyetem a protestáns kultúra, és egész Európa egyik fontos szellemi központjává vált (*Békés*, 2001).

A bécsi egyetemnek a korabeli legjelentősebb közép-európai egyetem szellemében történő átszervezésére 1773-ban kidolgozott tervezet azonban a királynő egyetértő támogatása ellenére sem valósult meg, miután azt „a jó dolgok titkos ellenségei és kerékkötői megakadályozták” (idézi *Engelbrecht*, 1984. 194. o.). A várt áttörés helyett a következő évek rendeletei elsősorban a gyakorlati orientáció erősítésére, nem a tudományos munka színvonalának emelésére törekedtek. A reformok legfőbb eredménye a tanszékeket, és az általuk oktatott tantárgyak pontos leírását tartalmazó tanulmányi szabályzat bevezetése volt. Így ebben az időben a tudomány-intézményesülési folyamatnak csupán a legalapvetőbb intézményi feltételei teremtődtek meg. Az egyetemi reformnak a pedagógia egyetemi tudománnyá válásával is kapcsolatba hozható „hozádék” az 1774-ben megújuló teológia oktatással áll kapcsolatban.

Az osztrák reformok katolikus és protestáns német modelljeit jelentő iskolák tanárai a XVIII. század végéig egyben teológusok is voltak. Többségük számára a tanárság valamely jól jövedelmező papi állás megszerzéséig tartó átmeneti állomás volt csupán. Ez a sajátosság nem csak az iskolaügy egyházi jellegéből, hanem abból is adódik, hogy az egyetemeken abban az időben csak a teológiai fakultásokon, a teológusképzés részeként nyílt lehetőség a tanári munkához szükséges klasszika-filológiai, illetve pedagógiai előképzettség megszerzésére. A filozófiai kar a magasabb végzettséget nyújtó teológiai, jogi, illetve orvosi tanulmányok megalapozására szolgáló általános tudományos bevezető stúdiumok helyszínéül még nem biztosította a középiskolai tanárok számára szükséges szakmai felkészültséget.

A német tanító- és tanárképzés kezdetei

Először az 1770-es évek „nemzeti nevelés” jegyében kibontakozó művelődési reformprogramjaiban fogalmazódik meg az osztrák tanárképzés „jobbá tételének” igénye. Ebben az időben a tanító rendek, illetve az egyházak irányítása alatt működő felsőbb iskolák reformjához Poroszországban a XVIII. század második felében kibontakozó világi pedagógusképzés két sajátos formája: a népiskolai tanítók szemináriumi és felsőbb iskolák tanárainak egyetemi filológiai képzése szolgált alapul. Ennek háttérében is *Zedlitz* porosz államminiszter már korábban érintett reformtörekvései álltak, akinek a teológusképzéstől elkülönülő, világi tanárképzést szorgalmazó kezdeményezései józan praktikus megfontolásokra épültek. Eszerint a jól szervezett iskolai munka előfeltétele, hogy a tanári munkát élethivatásként és fő feladatként felvállaló, megfelelően képzett világi szakemberek végezzék.

1778-ban a felsőbb iskolák tanárainak egyetemi képzésének megszervezésére kapott felkérést Trapp, a világ első, Halleban létrehozott pedagógia tanszékének professzora. Teológiai, illetve klasszika-filológiai felkészültségét a göttingeni egyetemnek a *Gesner* által a teológus hallgatóknak a tanári munkára való hatékonyabb felkészítése érdekében 1738-ban létrehozott szemináriumában szerezte. Miután *Trapp* elméleti pedagógiai és módszertani képzés összekapcsolására irányuló filantropista ihletettséggű kísérlete 1782-ben kudarcot vallott, *Zedlitz* a 24 éves *Friedrich August Wolfot* (1759–1824) kérte fel az egyetemi tanárképzés megszervezésére. *Wolf* 1787-ben a hallei egyetemen létrehozott filológiai szemináriumával egyidőben *Zedlitz* létrehozta az úgynevezett Oberschulkollégiumot, majd 1788-ban *Friedrich Gedike* (1754–1803) közreműködésével bevezeti az érettségi vizsgát.

Wolf 1806-ig működő szemináriumában már a teológusképzésétől független világi tanárok képzése folyik. A tanárképző szemináriumnak kezdetben 12, többségében állami ösztöndíjas hallgatója volt. A képzés a teológia helyett a görög-latin nyelvi képzést középpontba állító neohumanista klasszika-filológiára alapult. *Wolf* tanítványai közül került ki *Johann Wilhelm Süvern* (1775–1829) és *Johannes Schulze* (1786–1869), akik a XIX. század elején jelentős szerepet játszottak a modern porosz gimnázium megteremtésében (v.ö.: *Führ*, 1985. 421–422. o.).

A teológusok és tanárjelöltek kötelező stúdiuma

A katolikus országokban a jezsuita rend feloszlatása jelentette azt a korszakhatárt, amely felvetette a felsőbb iskolák reformjának szükségességét. Ennek nyomán dolgozza ki a bécsi egyetem Würzburgból származó professzora, *Ignaz von Hess* (1746–1776) 1775-ben az első osztrák gimnáziumi reform tervét. Ebben a bécsi kormányzatnak azt javasolja, hogy szüntesse meg a szerzetesrendek oktatási monopóliumát, és alapos filológiai alapképzés után vezesse be a tanári szakvizsgát. A tanári állásokat nyílt pályázat keretében töltsék be, biztosítva az abban való részvételt a protestáns tanárok számára is. Az osztrák középiskolai reform azonban csak jóval később, 1848-ban valósul meg a porosz szakember, *Hermann Bonitz* közreműködésével.

Az államegyházi rendszer kialakítására törekvő jozefinista egyházpolitika iskolareformja során jelentős szerepe volt a katolikus egyháznak. Bár ebben az időben az állam valamennyi egyházra és felekezetre igyekezett irányítási és felügyeleti rendszerét kiterjeszteni, ez legteljesebben a katolikus egyház vonatkozásában valósult meg. *II. József* uralkodása idején a vallás az erkölcsi és állampolgári nevelés legfontosabb eszköze. A katolikus lelkészek állami alkalmazottként a felvilágosult abszolútizmus legfontosabb népnevelői. Miként azt az egyik korabeli, teológusképzéssel kapcsolatos dokumentum megfogalmazza: „A megújuló teológiai tanulmányok legfőbb célja az olyan jó lelképásztorok képzése, akik egyben a nép jó tanítói is voltak.” (*Zschokke*, 1894. 54. o.).

Ennek következtében az osztrák egyetemeken ebben az időben még nem a világi tanárképzés fejlesztésére, hanem a teológusképzés pedagógiai tartalmainak kialakítására helyezték a fő hangsúlyt. Ezért az osztrák teológusképzés terén már a világi tanárképzés első intézménytípusa, a porosz filológiai szemináriumok létrejötte előtt sor került a reformra. Ennek részeként már ebben az időben nagy súlyt helyeztek a neveléstan és okta-

tás módszertan tanítására is. Ez a gyakorlati teológia, az úgynevezett pasztorális vagy lelkipásztorkodás-tan részét képezte. Ennek a bécsi egyetem teológiai karán történő bevezetésére a braunauai bencés apát, *Franz Stephan Rautenstrauch* (1734–1785) által 1774-ben kidolgozott új teológiai tanterv alapján került sor. A teológiai tanulmányok ötödik évében előírt tantárgya az askétika, az ember a családapá, polgár patrióta kötelességeit a keresztény ember erényeivel összekapcsoló jámbor életre nevelés, a katechetika, a vallásoktatás módszertana, a homiletika, a gyóntatási esetek megoldása, amelyben a papnak a bíró vagy az orvos szerepét kell betöltenie, a hodegetika a szomorúak vigasztalása, betegek látogatása, és a történeti gyakorlati szertartástan. „Mindez megadja a papnak a teljes pasztorális okosságát, amellyel, ha nem is lesz mindegyik tudós, de helyét meg fogja állni szószéken, köznapi életben, kunyhókban, börtönökben, haldoklók ágyánál egyaránt.” (*Hermann és Artner*, 1938. 155. o.) Ezek már olyan neveléstani és gyakorlati pedagógiai tárgyak, amelyek arra szolgálnak, hogy elősegítsék az emberek szellemi állapotának javulását.

Az 1785-ben kibocsátott, szintén *Rautenstrauch* által kidolgozott új tanterv a negyedik évfolyamon oktatott pasztorális mellett az ötödik évben heti két órában bevezette a praktikus pedagógiát (*Normalschulmethode*), heti három órában a praktikus katechetikát (*Katechisirkunst*), valamint egy másik természettudományt és a gazdaságtant magába foglaló tantárgycsoportot (*Hermann és Artner*, 1938. 193. o.). A leendő lelkipásztorok gyakorlati pedagógiai képzését a normaiskola vallástanárának kellett ellátnia. Így az egyetemi teológiai kar hallgatói és a központi papnevelő szeminárium növendékei ezekben a „gyakorló” normaiskolákban látogatták egy éven át az ott meghirdetett katechetikai-pedagógiai előadásokat.

Ebből adódóan a normaiskolai hittantanárként tevékenykedő lelkészeknek előírták a pedagógiai végzettség megszerzését. Az egyetemi végzettségű normaiskolai hittantanár a teológia hallgatóknak nem csak a vallástanítás módszertanát (katechetikát), hanem az ún. katechetikai-pedagógiai előadások (kathetisch-pädagogische Vorlesung) keretében általános neveléstani ismereteket is oktatott. Így a kettős (állami hivatalnok és egyházi személy) szerepkört betöltő normaiskolai vallástanár a korabeli népoktatás és a tanítóképzés szakértőjeként rendkívül fontos szerepet kapott a teológusképzésben is. A normaiskolák vallástanárai – pedagógiai kérdésekben az állam és egyház, a tanítóság és a klérus közötti kapcsolat kulcsszereplői – az egyházmegye papi elitjéhez tartoztak, későbbi pályafutásuk során gyakran püspöki kinevezést is kaptak.

Miután ebben az időben a plébánosok kötelessége volt a település katolikus iskoláinak felügyelete, a képzés során a teológus hallgatókat felkészítették az iskolai munka szervezésére és felügyeletére is. A lelkészek, mint egyházi iskolai felügyelők szoros kapcsolatban álltak a népiskolával, ismerniük kellett az ott alkalmazott oktatási módszereket, továbbá a tanítóképzés elméletét és gyakorlatát is. A lelkészképzés erre felkészítő új tantárgyainak bevezetését elrendelő dokumentumok hangsúlyozták, hogy ezek a tárgyak ne csupán elméleti ismereteket közvetítő előadások legyenek. A fiatal lelkészek tanáruk irányításával ismerjék meg az iskolai oktatás módszereit, és szintén tanári irányítás mellett a gyermekekkel való foglalkozás keretében szerezzenek gyakorlati felkészültséget. Ezek a gyakorlati jellegű „alkalmazott” pedagógiai, illetve gyakorlati módszertani tantárgyak alapvetően különböztek az elméleti jellegű, „az ifjúság kiművelésének általánosabb

tudományos megalapozására” szolgáló neveléstantól. Ennek megfelelően *Milde* munkája – az elméleti neveléstan kötelező tankönyveként előírt osztrák egyetemi tankönyve – mellett 1821-től *Johann Michael Leonhard* (1782–1862) praktikus katechetikáját (*Theoretische-praktische Anleitung zum Katechisieren. Als Leitfaden zu den katechetischen Vorlesungen und zur eigenen Bildung für katholische Religionslehrer*, 1819) is felvették a teológusok pedagógiai tankönyvei közé. 1821-ben megjelent a lelkészek és a világi tanítók módszertani oktatásának hivatalos tankönyve, *Joseph Peitl* (1762–1830) normaiskolai tanár munkája (*Methodenbuch oder Anleitung zur zweckmäßigen Führung des Lehramtes für Lehrer in Trivial- und Hauptschulen*, 1820). Emellett 1788 és 1826 között a teológus hallgatók mezőgazdaságtant is tanultak, hogy falura kikerülve tanácsokat tudjanak nyújtani a település felnőtt lakosságának. A lelkészeknek „nem csupán buzgó keresztényeket, hanem jó állampolgárokat, az egész emberiség szolgálatában álló valódi emberbarátokat kell nevelniük” (*Zschokke*, 1894. 70. o.).

A XIX. század elején a négy éves egyetemi teológusképzés félévenkénti vizsgákkal összekapcsolva a pasztorális mellett az alábbi tantárgyak keretében biztosította a két féléves széleskörű elméleti és gyakorlati pedagógiai felkészítést: Neveléstan (heti 2 óra), katechetika (heti 3 óra), Népiskolai módszertan (heti 3 óra). Ezek oktatása nem a teológiai karon történt. A neveléstant a filozófiai kar oktatója, míg a többi tantárgyat a tanterületi, illetve tartományi normaiskolák valamint az egyházmegyei papi szemináriumok mellett működő gyakorló iskolák tanárai végezték (*Brezinka*, 2000. 33–34. o.).

Az 1804-ben életbe lépő új teológiai tanterv a negyedik évben oktatott katechetika és annak módszertana mellett a második évfolyamon a pasztorális keretében előírja az ekkor bevezetett neveléstan hallgatását is. Miután ez a filozófiai kar tantárgyai közé tartozott, a teológusoknak, mint „leendő tanfelügyelőknek és a népiskolai igazgatóknak” (*Brezinka*, 2000. 38. o.) 1808 és 1848 között ott kellett ezt a vizsgaköteles tantárgyat felvenniük. 1814-ben a neveléstant kötelezővé tették a püspöki szemináriumok, továbbá a házitánítók, illetve magánnevelők képzésével foglalkozó többi egyházi intézmény számára is.

A világi neveléstan oktatás kezdetei

A pedagógia egyetemi tudománnyá válásának további fontos indikátorai – a korábban szintén kizárólagos egyházi fennhatóság alatt álló – középiskolák világi jellegének kialakítására irányuló kísérletek. 1770-ben az osztrák örökös tartományokban a gimnáziumok – a sziléziai *Teschen* kivételével – teljes egészében a katolikus szerzetesrendek kezében voltak: 37 a jezsuiták, 24 a piaristák, 6 a bencések és 11 a többi szerzetesrend fenntartásában működött. Ezek átalakulása, illetve állami felügyelet alá helyezése csak az 1849-ben bevezetett Organisationsentwurf nyomán valósult meg.

A középiskola állami felügyeletére és világi jellegének megalapozására irányuló első lépések már *Mária Terézia* reformjai időszakában megtörténtek. Ezt mutatja az 1770-ben megszülető úgynevezett Pergen-terv: „Plan über die Verbesserung des Schul- und Erziehungswesens in den kaiserlichen Erblanden”, amelyben először fogalmazódott meg az egyháztól független tanárképzés bevezetésének gondolata. *Pergen* koncepciója a középiskolák világi tanárainak képzését egy, illetve két éves egyetemi szemináriumok fel-

állításával kívánta biztosítani. Úgy vélte, hogy a nevelés és oktatásügyről való gondoskodás nem lehet többé a szerzetesrendek feladata. A középiskolák reformját a tanárképző szemináriumok létrehozásával kívánta elkezdni, mert az iskolák színvonalának emelését csak az állam érdekeit szolgáló, állami intézményekben képzett, jól felkészült világi tanárok tudják megnyugtatóan megvalósítani (*Helfert*, 1860. 180. és 198. o.)

A Pergen-terv jelentős lépés a pedagógia egyetemi tudománnyá válásának szempontjából is mert ennek kapcsán veti fel először a cseh államtanácsos *Franz Karl Kressel* (1720–1801) azt a javaslatot, hogy a szerzetesrendek kezében lévő iskolák világi jellegének megteremtése után azok tanárainak képzésére az egyetemeken hozzanak létre neveléstani tanszékeket. Elképzelése szerint Bécsben és Prágában jönnének létre az első „kísérleti” iskolák, amelyekben már az első, egyetemeken kiképzett világi tanárok taníthatnának. Öt év elteltével „független” bizottság dönthetné el, hogy ezek a világi iskolák beváltották-e a hozzájuk fűzött reményeket (*Helfert*, 1860. 240. o.).

Az elképzelés szerint a prágai egyetemen *van Swieten* munkatársa, *Karl Heinrich Seibt* (1735–1806), az egyetem filozófiai karának 1763-ban kinevezett első világi professzora, a bécsi egyetemen pedig *Joseph von Sonnenfels* (1733–1817) látta volna el ezt a feladatot. Nyilvános előadásai azt a célt szolgálták volna, hogy „ezáltal mindazok a hallgatók, akik a világi tanári pályára kívánnak lépni, lehetőséget kapjanak az erre való felkészülésre” idézi (*Brezinka*, 2000. 16. o.). Az 1771. évi javaslat tekinthető az osztrák egyetemi pedagógia születési dátumának. A felvetés nyolc évvel megelőzte *Trapp* 1779-ben történő kinevezését a hallei, első német pedagógiai tanszék élére (*Brezinka*, 2000. 16–17. o.).

A jezsuita rend feloszlását követően több a középiskolai tanárok képzésére vonatkozó elképzelés is megfogalmazódott, amelyek a hallei, illetve göttingeni egyetemek szakszemináriumi rendszerének bevezetését javasolták. A középiskolák átszervezése 1775-ben végül a piarista *Gratian Marx* (1721–1810) programja alapján kezdődött el. Ezt követően 1806-ban, – már II. Lipót uralkodása idején – *Franz Innozenz Lang* és dolgozta a szaktanári rendszerben működő hat éves gimnázium tervét. Ekkor került sor a felsőoktatás tantervi reformjára (Reform der philosophischen Studien an den Universitäten und Lyzeen 1805)², amely az egyetemi filozófiai karok képzési idejét három, az akadémiák és líceumokét pedig két évben határozta meg.

A bölcsész kar I. évfolyamának tantárgyai: elméleti filozófia (heti 4 óra), egyetemes történelem (heti 3 óra), matematika (heti 8 óra), vallástan (heti 2 óra), görög nyelv (heti 1 óra), a II. évfolyamon: gyakorlati filozófia (heti 4 óra), egyetemes történelem (heti 3 óra), fizika (heti 8 óra), vallástan (heti 2 óra), görög nyelv (heti 1 óra), a harmadik évfolyamon a klasszika filológia (5 óra), és vallástan (2 óra) mellett több szabadon választható tantárgy került bevezetésre (esztétika, pedagógia, diplomatika és heraldika, numizmatika, asztrológia valamint modern nyelvek) (*Engelbrecht*, 1984. 277. o.). Ez a filozófiai kari képzést szabályzó rendelet intézkedett a pedagógia, mint egyetemi tantárgy, és az annak oktatására szolgáló tanszék alapításáról is.

² Líceumoknak nevezték ebben az időben a különböző osztrák egyetemek mellett létrehozott két éves, az egyetemi tanulmányokat előkészítő általános filozófiai tananyagot oktató főiskolai tagozatokat.

A szabadon választható tantárgyak csoportjába tartozó neveléstant azoknak kellett felvennie, akik valamilyen „nevelői hivatal” betöltésére készültek. 1808-tól a bécsi, prágai és krakkói egyetemen a leendő tanárok valamint a teológusok számára előírták a neveléstan hallgatását. A gimnáziumi tanárok kiegészítő oktatás-módszertani felkészítéséről 1809-ben megjelent a rendelet a gimnáziumi és magántanító jelöltek két féléves heti három órás gyakorlati kurzusának bevezetéséről intézkedik. Az ezzel kapcsolatos terv kidolgozója, a piarista *Franz Xaver Schönberger* (1754–1820), a bécsi egyetemi gimnázium prefektusa a gimnáziumi oktatásra való gyakorlati felkészítés érdekében javasolta a második pedagógiai tanszék létrehozását is (*Brezinka*, 2000. 21. o.).

A lelkészképzés részeként már 1770-től folyó neveléstani oktatást követően a későbbi egyetemi szintű világi, illetve állami középiskolai tanárképzés elméleti megalapozásának fontos előfeltételként a pedagógia oktatása a Habsburg monarchia egyetemeinek bölcsész karán a XIX. század elején került bevezetésre. 1804-ben a bécsi egyetemen *Martin Lorenz* (1748–1828) tervezete alapján létrehozott első neveléstani tanszék legfőbb feladata – miként az annak alapításáról intézkedő uralkodói rendelet azt megfogalmazta – a vallástanárok, házitanítók és udvarmesterek (Hofmeister) szakmai felkészítése, vagyis a korabeli elitképzés egyházi és világi szakemberei, a nemesi és gazdag polgári családok házi magánnevelőinek szakszerű képzése és az alkalmasságukat tanúsító vizsgák feltételeinek biztosítása volt. Miként ezt a rendelet 39. pontja pontosította, az „udvarmester, illetve udvari tanítómester” kifejezés a gazdag polgári és elsősorban arisztokrata családoknál tevékenykedő házi nevelői feladatkört jelentette: „azon udvari tanítómesterek képzése érdekében, akik a magánháznál nem csupán az oktatás, hanem a tényleges nevelés hivatását is felvállalják, az ifjúság oktatásának és a nevelésének filozófiájával foglalkozó önálló tanszék állíttassák fel, és ezt követően udvarmesterként csak az alkalmaztassék, aki annak egy éves tanfolyamát sikeresen elvégezte.” (*Weiss*, 1904. 223. o.).

Az intézkedés hátterében ebben az időben Európa-szerte széles körben elterjedt, nagy hagyományokkal rendelkező magánnevelési gyakorlat áll. A főnemesek, illetve a tehetősebb városi polgárok gyermekeiket ekkor még – házitanítók, nevelőnők, udvarmesterek, udvari tanítómesterek alkalmazásával – otthonukban neveltették. Ez a gyakorlat részben az állami iskolahálózat hiányával, részben az arisztokrácia életmódjával függött össze. A főúri családok az év nagy részét városoktól gyakran távoli kastélyaikban, vidéki udvarházaikban töltötték, ahol az udvarmester – eredetileg a fejedelmi, királyi udvarokban kialakult – feladatkörét az uralkodó, illetve udvartartáshoz tartozó főurak fiúgyermekeinek nevelését-oktatását végző magasan képzett magánnevelő töltötte be. Az udvari, illetve családi magánnevelők elnevezésére a XIX. században a házi nevelő, illetve házitanító elnevezést használták. Ezek a főúri házitanítók a XVIII. században már nem kizárólag egyházi személyek, hanem egyetemi vagy akadémiai végzettséggel rendelkező, gyakran néha már világi, honorácior származású fiatal emberek voltak. A protestáns családok gyakran alkalmaztak ebben a munkakörben egyetemi tanulmányaikat befejező, lelkészi állásra váró fiatal teológusokat (*Brezinka*, 2000. 34–35. o.).

A pedagógia egyetemi diszciplinává válásának kezdetei

Az 1804-ben kiadott, a bölcsészettudományi kar tanrendről szóló császári rendelet, amely intézkedik a pedagógia választható egyetemi tantárggyá nyilvánításáról, az önálló tanszék megalapításáról, a következőkben látja meg az új egyetemi diszciplína lényegét: „Pedagógia, a gyakorlati filozófiának elmúlt időszakban oly sok fáradozással kidolgozott és oly nagy haszonnal kecsegtető része, amely rászolgált arra, hogy önálló tanszéke legyen. Mindazt, amit eddig a különböző nevelési maximák csupán bizonytalanul fogalmaztak meg, az így kialakított biztos alapok helyreigazítják, és gondoskodnak arról, hogy semmi ne maradjon homályban azon dolgok közül, amelyekre a hatékony képzés érdekében mindazon személyeknek szükségük van, akik azt szabadon választhatják az ifjúság nevelésével foglalkozó szakképzettség megszerzésére törekedve. Ugyanis a gyermekek nevelésében valamilyen formában, családapaként esetleg gyámként tevékenykedő rokonként, netalán barátként, előbb utóbb mindenkinek részt kell vállalnia. (...) A pedagógiai előadásoknak rá kell mutatniuk arra, hogy a növendékek adottságainak a legmagasabb rendű erkölcsi tulajdonságok irányába történő kiművelése mindenfajta nevelés legfőbb célja. Azoknak össze kell foglalni mindazokat a legfontosabb és legszükségesebb tudnivalókat, a pszichikai, morális, valamint az intellektuális nevelés szempontjából a legjobb és legcélszerűbb tartalmakat, amelyeket a vizsgálódó emberi értelem és tapasztalat mindez ideig megalkotott.” (idézi *Brezinka*, 2000. 36–37. o.).

A rendelet a heti 2 órában meghirdetett pedagógiai előadások egy tanéven át történő hallgatását elsősorban azok számára tartja fontosnak, akik lelkészként, valamilyen nyilvános vagy magániskola tanáraként, illetve magánnevelőként hivatásszerűen foglalkoznak a nevelés és oktatás feladataival.

A bécsi egyetem neveléstani tanszékét 1808. december 15-én megalapító, annak munkájára egészen 1848-ig szabályozó kancelláriai rendelet azok számára a bécsi, krakkói és prágai egyetemen tanuló hallgatók számára előírja a pedagógia előadások látogatását, akik:

- gimnáziumok vagy főiskolák filozófiai tagozatán kívánnak tanári állást betölteni;
- teológiai hallgatók, és a jövőben a népiskolák felügyelői, illetve vezetői lesznek;
- tanítórendek bölcsész tanulmányokat folytató tagjai, és ösztöndíjas hallgatók.

A rendelettel – 35 évvel a neveléstan oktatásának a lelkészképzésben történő bevezetése után – kezdetét vette az osztrák örökös tartományokban az egyetemi szintű pedagógia oktatása, amely a későbbiekben a középiskolai tanárképzés kötelező pedagógiai alaptudiumává vált. 1824-es bölcsészkar tanrend módosítását követően továbbra is megmarad a neveléstan elnevezés, azonban annak oktatását az egyetemek mellett kiterjesztették azokra a nagyobb liceumokra és akadémiákra is, amelyek „teológiai és jogi karral is rendelkeznek.” A tantárgy oktatója rendszerint a vallástan professzora volt. Ez az intézkedés egyrészt egyházpolitikai, másrészt anyagi okokra vezethető vissza. Miután egy professzornak abban az időben heti 8-10 órát kellett tartania, a neveléstan heti 2 órája nem tette indokolttá a teljes tanári státus kialakítását. A vallástan professzorának csak heti négy órát kellett tartania, továbbá feladatai közé tartozott a vasárnapi szentbeszéd, így óraszám a neveléstan felvállalásával érte csak el a teljes állású tanároktól elvárható hét órát (v.ö.: *Brezinka*, 2000. 37–38. o.).

A fenti előírások a Habsburg monarchia német és olasz nyelvű egyetemein 1848-ig maradtak érvényben. A tantárgy hivatalosan előírt tankönyve *Vincent Eduard Milde* (1777–1853) 1811-ben és 1813-ban két kötetben megjelenő *Lehrbuch der allgemeinen Erziehungskunde* című munkája volt. A terjedelmes munkát általában felére rövidített kivonatos formában használták. Az osztrák örökös tartományokban a tanszék kialakítása a Napóleoni háborúk időszakában kezdődött és az 1815 és 1816 közötti győztes felszabadító hadjáratok időszakában fejeződött be. Ez nem csupán a monarchia német és szláv nyelvű egyetemeire, hanem az 1814-től újra a Habsburg birodalomhoz tartozó Lombard-Velencei Királyság egyetemeire is kiterjedt. A rendelkezés nem vonatkozott a magyar korona országaira és az Erdélyi Nagyfejedelemségre.

Az osztrák örökös tartományokban a neveléstan oktatását egészen 1848-ig szinte kizárólag egyházi személyek végezték. Ennek elsődleges oka, hogy ebben az időben ennek az értelmiségi csoportnak volt meg a megfelelő végzettsége és felkészültsége a feladat ellátásához. Többségükben ahhoz az egyházi elithez tartoztak, amelynek tagjai az 1816-ban alapított Augustineum tagjaként a bécsi egyetem teológiai karán szereztek doktorátust. Ebben a császári elit papképző intézetbe a Habsburg monarchia különböző tartományaiból nyerhettek felvételt azok a növendékek, akik a püspöki szemináriumokban kitüntetéssel fejezték be tanulmányaikat, és felvételüket az egyházmegye püspöke ajánlólevélben javasolta a császárnak. Az intézmény célja olyan jól felkészült világi papok képzése volt, akik megfelelő képzettségük birtokában a papi szemináriumok tanár utánpótlását biztosították. Hasonló célokat szolgált a magyar származású papok elitképző intézete, a *Pázmány Péter* érsek által 1623-ban alapított Pazmaneum is (v.ö.: *Brezinka*, 2000. 58–59. o.).

A század első felének teológiai alapokon nyugvó neveléstanai munkái

Trapp úttörő próbálkozásait leszámítva a XIX. század elején a régió országaiban megfigyelhető tudományos igényű pedagógiai rendszerezési törekvések továbbra is a protestáns és katolikus teológiára alapozva bontakoztak ki. Ezen irányzatok képviselői azonban már arra is törekedtek, hogy összhangba hozzák a korai empirikus irányzatok, valamint a keresztény teológiai gyökerű hagyományokat, továbbá a klasszikus német filozófia hatása nyomán megfogalmazódó pedagógiai elképzeléseket is. Az erre irányuló mozgalom kiemelkedő képviselői (*Lehne*, *Weiller*, *Niemeyer*, *Schwarz*, *Pölit*, *Milde*) mindegyike protestáns, vagy katolikus teológus volt. A XVIII. század utolsó harmadában valamint a XIX. század elején számos főleg protestáns, elsősorban evangélikus teológiai gondolkodó fejtett ki egyben figyelemreméltó neveléstanai tudományos munkásságot is. Közülük *August Hermann Niemeyer* (1754–1828), továbbá *F. H. C. Schwarz* (1766–1837) hatása a legszámottevőbb a német nyelvterületek, valamint annak recepcióját leginkább tükröző Közép-Európa keleti régiójában is megjelenő tudományos pedagógia fejlődésére.

Niemeyer a teológiai megalapozottságú tudományos pedagógia egyik kiemelkedő képviselője, *Franke* dédunokája, 1779-től a hallei egyetem rendkívüli tanára, majd 1784-től teológia professzora, nagy tiszteletet szerzett mind kortársai mind az utókor szemében. 1787-től az újonnan alapított „seminarium praeceptorum” (tanítóképző szeminárium)

um) vezetője, 1799-től a Francke-alapítványok igazgatója az egyetem örökös rektora és kancellárja volt. Pedagógiai munkáiban a felvilágosodás pedagógiai áramlatainak főbb gondolatait foglalta össze. Írásaival, elsősorban gyakorlatias nevelési kérdéseket tudományos alaposan feldolgozó, 1799-ben „Grundsätze der Erziehung und des Unterrichts für Eltern, Hauslehrer und Schulmänner” (magyarul: A Nevelés és tanítás tudománya szülők valamint házi és iskolai tanítók számára I–II., 1822–23) címmel kiadott és széles körben használatos kézikönyvével szerzett magának széles körű elismertséget (*Erlinghagen*, 1976. 179–180. o.) Munkája 1820-as években kiadott magyar változatával közvetlenül, továbbá annak *Milde* és *Szilasy* munkáiban is megjelenő elemeivel közvetetten is hatott a korszak magyar pedagógiai gondolkodására is.

A protestáns pedagógiai törekvéseket használta fel *Mária Terézia* közoktatási reformterveinek egyik megvalósítója, a sagan apát, *Ignaz Felbiger* (1724–1788), aki kora új nevelési törekvéseinek felhasználásával a katolikus iskoláztatás korszerűsítésére törekedett. Első Saganban kezdett kísérlete a katolikus népiskolák oktatási és tanítóképzési rendjének korszerűsítésére irányult (1761). Ennek során protestáns előzményekre építve a berlini *Heckersche Realschule* eredményeit és *Johann Friedrich Hahn* – evangélikus teológus és berlini szuperintendáns – munkáját a „Berlinisches neueingerichtete Schulbuch” című munkáját is felhasználta. Ezzel kapcsolatos eredményeire figyelt fel *II. Frigyes* Poroszország uralkodója, és megbízta az újonnan meghódított sziléziai tartomány katolikus iskoláinak reformjával, továbbá felkérte a porosz és az önálló sziléziai hercegség valamint a glatzi grófság városai és falvai katolikus iskoláinak iskolaszabályzatának elkészítésére is. Eredményei nyomán *Mária Terézia* 1773-ban Bécsbe hívta és az osztrák iskolaügyi bizottság főigazgatójává nevezte ki. Ezt követően a császárnő által 1774-ben jóváhagyott „Allgemeine Schulordnung” című rendeletében fejtette ki az új népoktatási módszer lényegét. Módszerének újszerűségét már annak elnevezésével is jelezni kívánta, amikor azt „Normal-Method”-nak (normarendszer) tekintette, azaz olyan normát, zsinórmértéket akart nyújtani, amelynek mintájára minden népiskolában tanítani kell. Figyelemreméltó törekvése során kora pedagógiai törekvéseihez és optimista szemléletű módszerbe vetett hitéhez továbbá az egyház vallásos szellemiségéhez kapcsolja módszertani újítását, azzal a céllal, „hogy a gyermekeket az egyház szorgos hívévé, az ország uralkodójának törvénytisztelő alattvalójává, az állam kötelességtudó állampolgárává, és a mennybéli boldogság örökösévé tegye”.

A katolikus népnevelés és tanítóképzés terén jelentős szerepet játszott a salzburgi tanítóképző vezetőjeként *Franz Michael Vierthaler* (1758–1827) valamint a Münsterben tevékenykedő teológus és iskolareformer *Bernhard Heinrich Overberg* (1754–1826). A XVIII. század közepétől kezdődően – a fenti teológusoknak köszönhetően – a nevelés-oktatás gyakorlata egyre szélesebb körben alapozódott az új metodikai eljárásokra. Az iskolaügy iránti figyelem fokozódását jól jelezte, hogy az egyházi elit képviselői – közülük több püspök – egyre elmélyültebben foglalkoztak az iskolaügy és a pedagógia kérdéseivel.

A katolikus pedagógia kiemelkedő személyisége *Vinzenz Eduard Milde* (1777–1853). Számos lelkipásztori és iskolairányítói posztot töltött be, s teológiai tanári munkát is végzett. Teológiai és filozófiai tanulmányait követően udvari káplán és különböző bécsi iskolákban hittanár volt. 1806-ban *Ferenc császár* a bécsi egyetem első pedagógia professzorává (Professor für Kathetik, Didactik und Erziehungskunde) nevezte ki,

ahol 1810-ig jelentős elméleti pedagógiai tevékenységet folytatott, és ebben a minőségében számos pedagógiai előadást tartott. Ebben az időben született főműve a „Lehrbuch der allgemeinen Erziehungskunde” (Az általános neveléstan tankönyve). 1823-ban Leitmeritz püspöke, 1831-től Bécs érseke lett. *Milde* az első katolikus teoretikus, aki a pedagógia pszichológiai megalapozására törekedett. Neveléstani alapművét, illetve annak kivonatos változatait előírt tankönyvként egészen a század közepéig használták a monarchia különböző egyetemein. Munkája jelentős mértékben hatott a *Szilasy János* által írt első jelentős magyar nyelvű neveléstani munkára is (*Németh, 2003*).

Milde egy teljes, rendszeres pedagógiai művet alkotott, amely egyaránt tekintettel volt a korabeli empirikus pszichológia valamint a már önálló tudományos diszciplína igényével jelentkező pedagógia eredményeire, továbbá az ezzel összefüggő teológiai ihletettségű katolikus és protestáns törekvésekre. Az egyik első pedagógiai gondolkodó, aki nevelési rendszerét, annak tudományosságának biztosítása érdekében a pszichológiára alapozta. Munkájának forrásai között a pszichológia mellett jelentős szerep jutott a kor orvostudományának és az azzal összefüggő körlelektani, fiziológiai-antropológiai kutatások eredményeinek, a 18. század végi *Rousseau* hatását tükröző ifjúságtanulmány törekvéseinek, továbbá a test-lélek probléma feloldására irányuló egyéb tudományos irányzatoknak (pl. *Wolff* és iskolája, *Plattner, Krügel, Wenzel, Carus*). Pedagógiai felfogására hatással voltak még a felvilágosodás kiemelkedő gondolkodói (elsősorban *Locke* és *Rousseau*), de művében kimutatható a skót morálfilozófiai iskola, a német teológia és filozófia, elsősorban *Kant* hatása. A korszak pedagógiai áramlatai közül a filantrópizmus állt hozzá a legközelebb. Pedagógiai elméletében megfigyelhető az első rendszerezett pedagógia megteremtőjének, *Trapp* közvetlen hatása, valamint a neohumanizmus eszméinek érvényesülése is. A legjelentősebb közvetlen hatást – az evangélikus teológus – *Niemeyer* széles körben használatos, népszerű műve gyakorolta, amire 50 alkalommal hivatkozott (v.ö.: *Bauer, 1928. 55–92. o.*).

Milde a nevelő tevékenységét bizonyos mértékben az orvos munkájával rokonította, mivel a nevelés feladata a gyermek testi és lelki egészségének biztosítása. Neveléstanában foglalkozott mindazokkal a tulajdonságokkal (pl. a fiziológiai és intellektuális képességekkel, az érzékeléssel, az akarattal, az ösztönökkel), amelyek fejlesztése a nevelés alapvető feladata. Az emberi természet antropológiai sajátosságaira alapozta művének felosztását is: az első rész (diatetika) a testi képességek fejlesztésére vonatkozó pedagógiai elveket tárgyalja, az azt követő részekben pedig a gondolkodási, akarati és érzelmi képességek fejlesztésének lehetőségét tekinti át. Műve elméleti neveléstudományon alapszik. A nevelési gyakorlat, a „techné”, az általános alapelvek egyes esetek megoldására vonatkozó megvalósítását jelenti. Ebből adódóan lényegileg különbözik a véletlenszerű, spontán nevelői próbálkozásoktól. A nevelés tehát – fogalmazza meg *Milde* – az ember meglévő hajlamainak, adottságainak fejlesztésére irányuló tervszerű és szándékos befolyásoló hatás (*Bauer, 1928. 26. o.*).

A nevelés célját *Rousseau, Kant* és *Pestalozzi* szellemében fogalmazza meg: „A növendéknek olyan nevelést kell kapnia, ami lehetővé teszi emberi rendeltetése elérését.” – mivel legfőbb rendeltetése az erkölcsiség – „az erkölcsileg megfelelő jellem kialakítása a nevelés végső célja” (*Hörburger, 1967. 123. o.*). Ennek eléréséhez harmonikus, természetes – azaz a növendék egyéni adottságaihoz alkalmazkodó – nevelés szükséges. A ne-

velői ráhatásnak igazodnia kell a gyermeki fejlődés adott szintjéhez, ezért nem szabad a természetes érési folyamatok elé vágnia, annak egyes szakaszait átugornia. A nevelőnek tekintettel kell lenni a gyermek testi lelki fejlődésére, érzelmeit, vágyait nem elnyomni, hanem helyes útra kell terelnie. A nevelés végső céljának elérése a vallás segítségével történik, ami lehetővé teszi a növendék képességeinek a legteljesebb lelki javak útján történő kiművelését. A vallásos nevelést – véli – a gyermekkorban kell kezdeni, mivel a vallási érzelmek iránti fogékonyság ekkor a legerősebb (*Bauer*, 1928. 51–52. o.).

Tervei között szerepelt még a papnevelés gyakorlati pedagógiai, katechetikai tankönyvének megírása is, amit azonban betegsége megakadályozott. Ezt a munkát végül *Milde* előadásai alapján, tanítványa *Johann Michael Leonhard* (1782–1862) készítette el (*Theoretisch-praktische Anleitung zum Katechisieren. Als Leitfaden zu den katechetischen Vorlesungen zur eigenen Bildung für katholische Religionslehrer. Wien, 1819*). Ezt a tankönyvet, miként *Milde* neveléstani tankönyvét egészen a század közepéig a monarchia papképzésének alapvető tankönyveként tartották számon. Ezáltal *Milde* nem csupán az osztrák pedagógia, hanem áttételesen a katechika egyetemi oktatását is jelentős mértékben befolyásolta. Miután a század első felében – utoljára 1843-ban előírva – *Milde* munkája a Habsburg monarchia egyetemein a neveléstan kötelezően előírt tankönyve lett, gondolatait kevésbé jelentős szerzők egész sora (például *Josef Peitl*, *Josef Weinkopf*, *Matäus Wiesner*, *Joseph Ambrosius Stampf*) vitte tovább (*Engelbrecht*, 1984. 217. o.).

A katolikus pedagógia kiemelkedő személyisége *Johann Michael Sailer* – a dillingeni és ingolstadt-i akadémia teológia, filozófia, és pedagógia professzora (1751–1832) – hosszú életműve befejeztével, mint Regensburg nagyrabecsuült püspöke halt meg. Egész tudományos tevékenységére jellemző volt a modern irányzatok iránti nyitottság, a pedagógiai kérdések iránti fogékonyság, ami teológiai műveiben is kifejeződik. Egyetemi tevékenysége során tartott pedagógiai előadásokat, sőt a landshuti egyetemen 1804-től a pedagógiát önálló tárgyként vezette be. Legismertebb munkája, pedagógiai főműve „Über Erziehung für Erzieher” (1807) című neveléstana, amelyben *Kant*, *Schiller* és *Pestalozzi* hatása érvényesült. Ehhez az irányzathoz csatlakozott 1804-ben *Baptist Graser*, aki a filozófiával közös pedagógia tanszéket alapított. Pedagógiai írásait „Divinität, oder das Prinzip der einzig wahren Menschenerziehung” címen gyűjtötte össze (*Ehrlingen*, 1976. 171–172. o.).

A XIX. század első felében egymás után tűnnek fel az első új szemléletű keresztény szellemiséget hordozó pedagógiai tankönyvek és kézikönyvek. Például *Johann Baptist Hergenröther* (1780–1835) – a würzburgi papnevelő és tanárképző szeminárium tanára – által 1823-ban az iskolai tanítók és tanítónövendékek számára írt kézikönyv „Erziehungslehre im Geiste des Christentums” címmel, továbbá 1830-ban *Ambrosius Stapf* (1785–1844), az innsbrucki liceum majd később a brixeni egyetem teológiai karának morálteológia és pedagógia tanárának könyve „Erziehungslehre im Geiste des Christentums”. Természetesen ezek a művek nem minden részükben voltak önállóak, gyakran felhasználták a korszakban ismert pedagógiai szerzők műveit, azonban figyelemreméltó az a törekvésük, hogy olyan neveléstant hozzanak létre, amely a tanítóképző szeminárium praktikus szükségleteinek leginkább megfelel.

A tanügyigazgatás és a tanítóképzés terén, a jól felkészült katolikus teológusok mellett ebben az időben jelentek meg az első világi pedagógusok továbbá elnyerték azt a jelentőséget és szerepet, amit első képviselőjük *Vierhalter* már korábban is szeretett volna megvalósítani. Ezek közé tartozott *Mathäus Zeheter* (1787–1849), aki 1838-ban írta „Kurzgefaßten Erziehungs- und Unterrichtslehre” című könyvét, amelyben egyértelműen és határozottan kinyilvánította a katolikus nevelési gyakorlat egyházi, és a katolikus neveléstudomány teológiai függőségét. Ehhez a körhöz tartozott *Theodor Rottels* (1799–1882), akinek főműve „Erziehungs- und Bildungslehre vom Standpunkt der christlichen Philosophie” (1852), továbbá kisebb jelentőségű munkája „Gottes Erziehung des menschlichen Geschlechts in der Weltgeschichte durch Christus”. Két saját kiadású folyóiratával is a nyilvánosságra lépett: „Katholische Zeitschrift für Erziehung und Unterricht”, valamint a „Kritische Blätter zur Beurteilung der Bewegungen unserer Zeit vom Standpunkt des Christentums” (*Ehrlingen*, 1976. 172–173. o.).

A pesti egyetem pedagógia oktatásának kezdetei

A fentiekben felvázolt fejlődési folyamat, az örökös tartományok egyetemfejlődésének közvetlen hatása jól nyomon követhető a pesti egyetemen megjelenő neveléstan oktatása kapcsán is. Ennek első lépéseként *II. Józsefnek* a magyarországi papnevelés átszervezésére irányuló intézkedéseinek hatására 1786-ban a pesti egyetemen is elkezdődött a teológusképzés keretébe ágyazott pedagógia oktatás. Az uralkodó 1784-ben az egyetem Budáról Pestre történő áthelyezésekor megszüntette az egyházmegyei szemináriumokat, majd 1786–1788 között a papnevelés a pesti egyetem teológiai karán és a Pozsonyban létrehozott generális szemináriumban folytatódott. Ennek keretében a monarchia többi egyetemének gyakorlatához hasonlóan a katechetika mellett pedagógiát is oktattak, melynek tanárai, Pesten *Hackenfleisch Antal*, Pozsonyban pedig *Pauer Károly* voltak. Az 1790-ben felfüggesztett, majd 1805-ben Pesten újraindított teológiai kar hallgatói számára 1812-ben a bécsi minta alapján bevezetett új tanterv előírta, hogy „a magasabb neveléstan (paedagogia sublimior) a III. és IV. éveseknek négy külön órában kötelező lesz, amelyre nyilvános tanszék állíttatik fel s amelyet az arra kinevezendő tanár ezentúl az ifjúság nevelésére készülő teológusoknak és világiaknak együttesen adjon elő.” Emellett egy tanár a lelkipásztorkodástant tanítja „és elsősorban a szónoklattan és a gyakorlati hitoktatási módszert” (*Hermann és Artner*, 1938. 307–308. o.). 1822-től kötelezően előírt tankönyvek: a pasztorálisra *Schenkl Mór*, a neveléstanra a mainzi *Demeter* és a bécsi *Milde Eduard* munkái voltak (*Hermann és Artner*, 1938. 325. o.). *Szilasy János*, az első magyar nyelvű neveléstan munkája „A nevelés tudománya” (1827) alkotója 1842-ben jelentette meg három kötetes munkáját „A lelkipásztorság tudománya” címmel. Miután 1849-től újra latin lett a pasztorális nyelve, 1853-tól *Grynaeus Alajos Compendium Theologiae Pastoralis* (1853–1854) című latin nyelvű munkáját használták (*Hermann és Artner*, 1938. 413. o.).

Az osztrák minta alapján jött létre a pesti egyetem neveléstan tanszéke is. 1814-ben *Krobot Jánost* (1770–1833) nevezte ki az uralkodó a pesti egyetem bölcsészkarán létrehozott „cathedra paedagogiae sublimior” professzorává. Ez az uralkodói döntés jelentette az első hazai egyetemi pedagógia tanszék megalapítását. *Krobot* 1825-ig látta el ezt a

feladatát. Ezt megelőzően – a diszciplína bécsi egyetemen történő bevezetésével egy időben – 1804-ben *Stipsics E. Alajos*, az éremtan rendes tanára kapott engedélyt a tárgyból előadások tartására, sőt az uralkodó már 1805-ben kilátásba helyezte az önálló tanszék felállítását is (*Pauler*, 1880. 155 és 158. o.). A tantárgy korabeli elnevezése arra a megkülönböztetésre utal, amely a rendszerbe foglalt elméleti pedagógiát már abban az időben is elkülöníti a másutt – elsősorban a tanítóképző normaiskolákban – oktatott részleges gyakorlatias nevelés- és oktatástanoktól (*Fináczy*, 1934. 111. o.).

Az új tanszék első professzora évi 1000 forint fizetést kapott, és heti négy órában latin nyelven tartotta előadásait, melyek látogatását a teológiai fakultás harmadéves növendékei számára kötelezően előírták, de részt vehettek azokon az oktatói-nevelői pályára készülő bölcsészhallgatók is. Miként azt a tanszék felállítását elrendelő királyi rendelet megfogalmazta, „a fensőbb neveléstudományt (paedagogia sublimior) a harmad- vagy negyedéves teológusok négy rendkívüli órában hallgassák és e tudományszak számára Pesten nyilvános tanszék állíttassék fel, melynek tanárát teológusok és a tanári pályára készülő világiak együtt hallgassák” (*Fináczy*, 1905. 585. o.).

Ezzel a döntéssel jöttek létre a hazai egyetemi pedagógiai oktatás szervezeti keretei és vette kezdetét a magyar egyetemi neveléstudomány fejlődésének több mint 200 éves előtörténete. (Ennek későbbi fejlődéséről lásd *Mészáros*, 1980; *Németh és Pukánszky* 1997; *Németh és Tenorth*, 2000; *Németh*, 2002).

A tanulmány kapcsolódik „A magyar neveléstudomány fejlődéstörténete” című T 29816 számú nemzetközi OTKA kutatáshoz.

Irodalom

- Bauer, M. (1928): *V. E. Milde. Gehalt, Quellen und Wirkungen seiner Pädagogik*. Langensalza.
- Békés Vera (2001): A kutatóegyetem prototípusa. A XVIII. századi göttingeni egyetem. In: Tóth T. (szerk.): *Az európai egyetem funkcióváltásai*. Budapest. 73–94.
- Brezinka, W. (2000): *Pädagogik in Österreich. Geschichte des Faches an den Universitäten von 18. bis zum Ende des 20. Jahrhunderts*. Band 1. Verlag der ÖAW, Wien.
- Engelbrecht, H. (1984): *Geschichte des österreichischen Bildungswesens*. Band 3. ÖBV, Wien.
- Erlinghagen, K. (1976): Pädagogik und Theologie. In: Speck, J. (szerk.): *Problemgeschichte der neueren Pädagogik, Band II.: Die Pädagogik und ihre Nachbardisziplinen*. Kohlhammer, Stuttgart. 160–199.
- Fináczy Ernő (1899): *A magyarországi közoktatás Mária Terézia korában. I.* Akadémia, Budapest.
- Fináczy Ernő (1905): A pedagógia tanítása a pesti egyetemen 1987-ig. *Magyar Pedagógia*, **14**. 584–588.
- Fináczy Ernő (1934): *Nevelélméletek a XIX. században*. Budapest.
- Führ, Ch. (1985): Gelehrte Schulmann – Oberlehrer – Studienrat. Zum sozialen Aufstieg der Philologen. In: Conze, W. és Kocka J. (szerk.): *Bildungsbürgertum im 19. Jahrhundert. Teil 1*. Klett-Cotta, Stuttgart. 421–422.
- Halász Gábor (2001): *Az oktatási rendszer*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
- Hanák Tibor (1993): *Az elfelejtett reneszánsz*. Göncöl, Budapest.

Osztrák tanügyi reformok és a pedagógia egyetemi tudománnyá válásának kezdetei

- Harney, K. és Krüger, H. (1997, szerk.): *Einführung in die Geschichte von Erziehungswissenschaft und Erziehungswirklichkeit*. Leske + Budrich, Opladen.
- Helfert, J. A. (1860): *Die Gründung der österreichischen Grundschule durch Maria Theresia*. Tempsky, Prag.
- Hermann Egyed és Artner Edgár (1938): *A hittudományi kar története*. Egyetemi Kiadó, Budapest.
- Hörburger, D. (1967): *Geschichte der Erziehung und des Unterrichts*. ÖBV, Wien.
- Kosáry Domokos (1980): *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Akadémia Kiadó, Budapest.
- Kosáry Domokos (1987): *A történelem veszedelmei*. Magvető, Budapest.
- Kosáry Domokos (1990): *Újjáépítés és polgárosodás (1711–1867)*. Háttér, Budapest.
- Lajos Mária (1917): *Felbiger pedagógiája*. Budapest.
- Mészáros István (1980): Az ELTE Bölcsészkar Neveléstudományi Tanszékének története 1814–1900 között. *Magyar Pedagógia*, 80. 1. sz. 38–57.
- Mészáros István (1981): *Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Mészáros István (1984): *Népköztudásunk szervezeti-tartalmi alakulása 1777–1830 között*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Németh András (2002): *A magyar neveléstudomány fejlődéstörténete*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Németh András és Pukánszky Béla (1997): Paradigmatikus irányzatok a magyar neveléstudomány fejlődésében. *Magyar Pedagógia*, 3–4. sz. 303–304.
- Németh András és Tenorth H.-E. (1999, szerk.): *Neveléstudomány-történeti Tanulmányok*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Pauler Tivadar (1880): *A budapesti magyar királyi tudományegyetem története*. Egyetemi Kiadó, Budapest.
- Schriewer, J. (1983): Pädagogik – ein deutsches Syndrom? Universitäre Erziehungswissenschaft in deutsch-französischen Vergleich. *Zeitschrift für Pädagogik*, 3. sz. 359–389.
- Schriewer, J., Keimer, E. és Charle, Ch. (1993, szerk.): *Sozialer Raum und akademische Kulturen*. Peter Lang, Frankfurt am Main.
- Tenorth, H.-E. (2001): Erziehungswissenschaft in Mitteleuropa. In: Horn, K.-P., Németh András, Pukánszky Béla és Tenorth, H.-E. (szerk.): *Erziehungswissenschaft in Mitteleuropa. Aufklärerische Traditionen – deutscher Einfluß – nationale Eigenständigkeit*. Osiris Kiadó, Budapest. 22–40.
- Tóth Tamás (2001): A napóleoni egyetemről a humboldti egyetemig. In: Tóth, T. (szerk.): *Az európai egyetem funkcióváltozásai*. Professzorok Háza, Budapest. 95–124.
- Weiss, A. (1904): *Geschichte der Österreichischen Volksschule 1792–1848. Band I*. Styria, Graz.
- Zschokke, H. (1894): *Die Theologische Studien und Anstalten der katholischen Kirche in Österreich*. Braumüller, Wien.

Németh András

ABSTRACT

ANDRÁS NÉMETH: EDUCATIONAL REFORMS IN AUSTRIA AND THE BEGINNINGS OF PEDAGOGY AS AN ACADEMIC DISCIPLINE

There exists a specific trend within the historical models in the development of European educational sciences, dominated by German educational thought and characterized by a strong philosophical orientation. It is also influenced by the fact that pedagogy became an academic discipline relatively early, at the end of the 18th century. The paper studies the model of reception of this specifically Central-European science of education at the Austrian universities. It describes the emergence and the specific features of its early institutionalization in the first stage of its development, – from the last third of the 18th century to the beginning of the 19th century.

Magyar Pedagógia, **103**. Number 2. 189–210. (2003)

Levelezési cím / Address for correspondence: Németh András, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pedagógiai és Pszichológiai Kar, H–1075 Budapest, Kazinczy u. 23–27.